

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра психології, соціології та педагогіки, ННІ № 3

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**«ПРАКТИКУМ ІЗ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ»**

вибіркова компонента

освітньої-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (психолог ювенальної превенції)

за темою – «Психологія навчання».

Харків 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою ННІ № 3
Протокол від 09.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 08.07.2024 № 13)

Розробник:

викладач кафедри психології, соціології та педагогіки, ННІ № 3,
Олександра РЯЗАНОВА.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальної психології ХДАК, кандидат психологічних наук, доцент **Ігор ВІДЕНЕСЬ.**
2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Світлана ХАРЧЕНКО.**

План лекції

1. Загальна характеристика процесу навчання.
2. Проблема психічного розвитку у процесі навчання. Зонаближнього розвитку.
3. Класифікація видів навчання. Традиційне та інноваційне навчання.
4. Формування понять у процесі навчання.

Рекомендована література:

Основна

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - К. : Каравела, 2010. - 400 с.
2. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Центр учб. літ., 2018. - 111 с.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Либідь, 2015. - 399 с.
4. Кацавець Р.С. Вікова психологія : навч. посіб.. - Київ : Алерта, 2019. - 111 с.
5. Кордунова Н.О. Психолого-педагогічний практикум для вчителів. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2013. - 72 с.
6. Кочемировська О.О. Вікова психологія для суддів: дитина в контакт з законом. - Харків : Громад. Альтернатива, 2010. - 132 с.
7. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. : / В.П. Кутішенко. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 125 с.
8. Педагогічна психологія : підручник / М.Б. Євтух, Е.В. Лузік, Н.В. Ладогубець, Т.В. Ільїна. - Київ : Кондор, 2015. - 420 с.
9. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. : / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. - К. : Академвидав, 2011. - 360 с.
10. Степанов О.М. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О.М. Степанов. - К. : Академвидав, 2011. - 414 с.

Допоміжна

1. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – 152 с.
URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/348/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>
2. Методика викладання психології у вищій школі : [навч. посіб.] / Ю. Ю. Бойко-Бузиць, С. Л. Горбенко та ін. – К. : Атіка, 2012. – 272 с.
URI: <https://core.ac.uk/download/pdf/84273707.pdf>
3. Михальченко Н.В. Вікова психологія. Навчально-методичний посібник. / Автор-упорядник Михальченко Н.В. - Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017.- 244 с.
URI: <http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/213/1/%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B>

[E_%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf](#)

4. Олейник Н. О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум / Н.О. Олейник. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 76 с. URI: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/6478>

5. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчально-методичний посібник / редактор-укладач Н. М. Когутяк. – Івано-Франківськ, 2010. – 126 с. URI: <http://194.44.152.155/elib/local/3627.pdf>

6. Резван О. О Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван, Н. С. Моргунова, О. В. Кір'янова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 157 с. URI: <http://eprints.kname.edu.ua/55297/1/2019%2045%D0%9D%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC.pdf>

7. Сидоренко О.Б. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчальний посібник для студентів подвійних спеціальностей з психологією. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 262 с. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21981>

8. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. / Л. О. Мільто — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 156 с. URI: https://lib.iitta.gov.ua/2622/1/MILTO_879-13.pdf

9. Токарева Н.М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с. URI: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1757/1/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.pdf

Текст лекції

1. Загальна характеристика процесу навчання.

І.О. Зимня визначає термін «навчання» як цілеспрямоване послідовне передання (трансляцію) суспільно-історичного, соціокультурного досвіду іншій людині (людям) у спеціально організованих умовах сім'ї, школи, ЗВО, суспільства.

Суттєві ознаки процесу навчання (С.П. Баранов):

- навчання – це спеціально організована пізнавальна діяльність;

- навчання забезпечує прискорення пізнання в індивідуальному розвитку;
- навчання – це засвоєння закономірностей, зафіксованих у досвіді людства.

Навчання як процес включає у себе *дві частини*:

- *викладання*, в ході якого здійснюється передання (трансляція) системи знань, умінь, досвіду діяльності;
- *учіння* як засвоєння досвіду через його сприймання, осмислення, перетворення і використання.

Організація навчання передбачає, що педагог здійснює:

- визначення цілей учбової роботи;
- формування потреб учнів щодо оволодіння матеріалом, який вивчається;
- визначення змісту матеріалу, який підлягає засвоєнню учнями;
- організація учбово-пізнавальної діяльності щодо оволодіння матеріалом, який вивчається;
- надання учбовій діяльності школярів емоційно-позитивного характеру;
- регулювання і контроль учбової діяльності школярів;
- оцінювання результатів діяльності учнів.

Паралельно учні здійснюють учбово-пізнавальну діяльність, що передбачає:

- усвідомлення цілей і задач навчання;
- розвиток і поглиблення потреб і мотивів учбово-пізнавальної діяльності;
- осмислення теми нового матеріалу і основних питань, що підлягають засвоєнню;
- сприймання, осмислення і запам'ятовування учбового матеріалу;
- застосування знань на практиці і наступне повторення;
- прояв емоційного ставлення і вольових зусиль в учбово-пізнавальній діяльності;
- самоконтроль і здійснення коректив у учбово-пізнавальну діяльність;
- самооцінка результатів власної учбово-пізнавальної діяльності.

2. Проблема психічного розвитку у процесі навчання. Зона ближнього

розвитку.

Аналіз категорії навчання буде неповним без усвідомлення її взаємозалежності щодо категорії розвитку. В історії психологічної науки існували різні *підходи* до вирішення даного питання, які можна об'єднати у 4 групи:

- розвиток і навчання – незалежні процеси, навчання не впливає на розвиток, що усвідомлюється як розгортання програми спадковості (біологічної або соціогенетичної), а лише демонструє результати останнього (А. Біне, Прейєр та ін.);
- навчання (научіння) і є розвиток, ці категорії синонімічні і розуміються або як процес творення асоціацій і навичок, або напрацювання відповідних реакцій, або утворення умовно-рефлекторних зв'язків (представники школи біхевіоризму);
- навчання надбудовується над розвитком по мірі того, як дозрівання забезпечує готовність до нього, воно – зовнішня умова розвитку (Штерн, Ж. Піаже та ін.);
- навчання йде попереду розвитку, просуваючи його далі і викликаючи у ньому новоутворення. Навчання як процес передання дитині соціокультурного досвіду випереджає її розвиток, стимулює цей процес, створюючи перспективний план розвитку, при цьому спираючись на актуальний рівень розвитку дитини (Л.С. Виготський та ін.).

Остання теорія є найбільш аргументованою і доведеною у сучасній педагогічній психології. Предмети і способи їх використання не можуть бути відкриті дитиною без співпраці із дорослими. Визначальну сторону розвитку дитини у процесі навчання складає засвоєння знань і способів діяльності. Дослідження вітчизняних психологів Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова довели, що навчання може помітно розширити можливості пізнавальної діяльності. Змінюючи змістовну сутність навчання, можна оптимізувати розвиток дитини.

Учіння Л.С. Виготського про зону ближнього розвитку.

Л.С. Виготський сформулював положення про два *рівня розумового розвитку* дитини:

- рівень актуального розвитку, у межах якого дитина самостійно (без допомоги дорослого) користується засвоєними знаннями, уміннями та навичками для розв'язання практичних задач;

- рівень ближнього розвитку, у межах якого носієм досвіду є дорослий, спільно з яким дитина вчиться розв'язувати поставлені задачі.

Показники рівня актуального розвитку:

1. Навченість:

- знання школяра;
- оперування окремими ізольованими учбовими діями, уміннями, навичками.

2. Розвиненість (розумові здібності):

- володіння цілісною діяльністю у єдності її компонентів (учбовою, мислительною, мнемічною);
- наявність сформованої учбової діяльності (самостійне визначення задач у навчанні, побудова узагальнених орієнтирів у діяльності, варіативність у діяльності, реалістична самооцінка у діяльності);
- характеристики розумового розвитку (здатність до інтеріоризації, абстрактне мислення, внутрішній план дій, володіння операціями мислення (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування тощо), діалектичне мислення, оптимальні якості розуму тощо).

3. Вихованість:

- моральні знання і переконання школяра, мотиви, цілі, емоції в учінні;
- моральні вчинки у поведінці і у навчанні;
- узгодженість знань, переконань і поведінки.

Показники зони ближнього розвитку:

Научуваність:

- здатність до засвоєння знань, сприйнятливність до допомоги інших;
- активність орієнтування у нових умовах;
- перенесення досвіду у нові умови;
- переключення з одного способу учбової роботи на інший;

- швидкість утворення нових понять і способів дії;
- темп, працездатність, витривалість.

2. Розвиненість (розумові здібності):

- відгук на спонукання до подальшого розумового розвитку, що походить зовні;
- переключення з одного плану мислення на інший.

3. Вихованість:

- відгук на спонукання до розвитку особистості, що походять зовні;
- активність орієнтування у нових соціальних умовах;
- перенесення і гнучкість способів поведінки у нових умовах.

Навчання має орієнтуватися на зону ближнього розвитку, тобто дещо перевищувати наявні можливості школярів. Згідно із концепцією Л.С. Виготського, навчати дитину тому, чому вона не здатна навчитися, так же марно, як і навчати її тому, що вона вміє уже самостійно робити.

Основою навчання має стати активна участь самих школярів у процесі набуття знань, поступове формування у співпраці із дорослими здатності самостійно набувати знання.

3. Класифікація видів навчання. Традиційне та інноваційне навчання.

Для систематизації сучасних психологічних теорій навчання використовується ряд загальних критеріїв.

Зокрема Зимня І.О. пропонує таку класифікацію видів навчання:

За *безпосередністю (опосередкованістю) взаємодії* педагога і учня:

- контактне навчання (всі традиційні напрямки навчання);
- дистанційне навчання;

За *усвідомленістю (інтуїтивністю) навчального процесу*:

- інтуїтивне освоєння досвіду (наприклад, вивчення рідної мови); сугестопедичний напрям, що базується на методах занурювання у ситуацію навчання і використання механізмів як активної, так і периферійної зон свідомості (теорія сугестопедичного навчання, метод активізації резервних

можливостей особистості;

- теорії, що ґрунтуються на принципі свідомості. Залежно від того, що є об'єктом усвідомлення, розрізняють:

- теорію традиційного навчання (учень усвідомлює тільки правила й засоби дій);
- теорію цілеспрямованого формування розумових дій (усвідомлення самих дій, підпорядкованих правилам);
- теорію програмованого й алгоритмізованого навчання (усвідомлення програми, алгоритму дій);
- теорію проблемного навчання (усвідомлення проблеми або задачі, для розв'язання якої необхідне освоєння певних способів, прийомів і засобів).

За наявністю управління освітнім процесом:

- традиційне навчання, що не базується на управлінні;
- навчання, що визначає управління основним психологічним механізмом засвоєння навчального матеріалу (теорія поетапного формування розумових дій, програмоване, алгоритмізоване навчання)

За критерієм взаємозв'язку освіти і культури:

- навчання, яке побудоване на дисциплінарно-предметному принципі (традиційний спосіб організації змісту навчання);
- навчання, що передбачає проєкцію образу культури в освіту й формування в учнів проєктного способу взаємодії зі світом;

За критерієм зв'язку навчання із майбутньою професійною діяльністю :

- традиційне навчання поза контекстного типу; контекстне, знаково-контекстне навчання (А.А.Вербицький)

За способом організації навчання:

- навчання із використанням активних форм і методів (проблемних ситуацій, дискусій, ділових та імітаційних ігор) – проблемне сугестопедичне, знаково-контекстне навчання;

- традиційне навчання – пояснювально-репродуктивне.

Традиційно навчання розглядають як цілеспрямований процес формування

знань, умінь і навичок шляхом осмислення і запам'ятовування навчального матеріалу.

В основі традиційного навчання лежить асоціативно-рефлекторна теорія учіння, згідно з якою психіка людини здатна сприймати, зберігати і відтворювати зв'язки між окремими подіями життя, які чимось подібні або відрізняються.

Характерні особливості традиційного навчання:

- за безпосередністю взаємодії суб'єктів навчання – це *контактне* навчання, засноване на суб'єкт – об'єктних стосунках, де учень – пасивний об'єкт навчального впливу учителя (суб'єкта), який діє у межах навчальної програми;
- за способом організації навчання – це пояснювально-репродуктивне, що використовує методи трансляції готових знань, навчання за зразком, орієнтоване на репродуктивне відтворення. Засвоєння навчального матеріалу відбувається переважно за рахунок механічного запам'ятовування;
- за принципом усвідомленості – це свідоме навчання. Свідомість спрямована на сам предмет засвоєння – знання, а не на способи їх отримання;
- орієнтація навчання на середнього учня, що спричиняє труднощі засвоєння навчальної програми як невстигаючих, так і обдарованих учнів

Переваги і недоліки традиційного навчання

Переваги	Недоліки
<p>1. Дозволяє оперативну у концентрованому вигляді озброїти значну кількість учнів знаннями основ наук і зразками способів діяльності.</p> <p>2. Забезпечує міцність засвоєння знань і швидке формування практичних умінь та навичок.</p> <p>3. Безпосереднє управління процесом засвоєння знань і навичок забезпечує можливість швидкої корекції осмислення, перешкоджає появі прогалин у знаннях.</p> <p>4. Колективний характер засвоєння дозволяє виявити типові помилки і орієнтує на їх</p>	<p>1. Орієнтоване більше на пам'ять, ніж на мислення.</p> <p>2. Мало сприяє розвитку творчості, самостійності пізнавальної активності.</p> <p>3. Недостатньо враховуються індивідуальні особливості сприйняття інформації</p> <p>4. Проблеми стимулювання соціальних і специфічно пізнавальних мотивів навчання школярів.</p> <p>5. Переважає суб'єкт-об'єктний стиль стосунків між викладачами і учнями.</p>

уникнення.	
------------	--

Теорія змістовного узагальнення В.В. Давидова.

Теорія змістовного узагальнення – спосіб організації діяльності учнів, заснований на засвоєнні досвіду шляхом формування теоретичних понять і специфічних способів дій узагальненого характеру, що передбачають узагальнення істотних ознак предметів та явищ, відображення внутрішніх зв'язків між предметами.

Психологічна сутність проблемного навчання.

Проблемне навчання – спосіб організації діяльності учнів, заснований на отриманні нових знань шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем, проблемних задач у спеціально створених для цього проблемних ситуаціях.

Проблемне навчання засноване на аналітико-синтетичній діяльності учня, що реалізується у міркуваннях, роздумах. Це дослідницький тип навчання.

Етапи проблемного навчання:

- усвідомлення проблемної ситуації;
- формулювання проблеми на основі аналізу ситуацій;
- вирішення проблеми, що передбачає висунення, зміни і перевірку гіпотез;
- перевірка рішення.

Проблемна ситуація для людини виникає, якщо

- існує пізнавальна потреба та інтелектуальні можливості розв'язати задачу;
- наявні труднощі, суперечності між старим і новим, відомим і невідомим, умовами і вимогами.

Типи проблемних ситуацій:

- ситуація невідповідності між наявними знаннями учнів і новими вимогами;
- ситуація вибору із наявних знань єдино необхідних для вирішення конкретної проблемної задачі;
- ситуація використання наявних знань у нових умовах;
- ситуація суперечності між можливостями теоретичного обґрунтування і практичного застосування.

Проблемне навчання дозволяє досягнути двох цілей:

- сформувати у школярів необхідну систему знань, умінь, навичок;

- досягти високого рівня розвитку школярів, розвитку здібностей до самонавчання, самоосвіти.

Проблемне навчання може бути різного рівня труднощів для учнів залежно від того, які дії і скільки щодо вирішення проблеми вони здійснюють

Крім того при використанні проблемного навчання формується особливий стиль розумової діяльності, дослідницька активність і самостійність учнів.

Переваги і недоліки проблемного навчання

Переваги	Недоліки
<p>1. Сприяє формуванню певного світогляду учнів, тому що висока самостійність засвоєння знань обумовлює можливість трансформації їх у переконання.</p> <p>2. Формує особистісну мотивацію учнів, їх пізнавальні інтереси.</p> <p>3. Розвиває розумові здібності учнів при високій розумовій та мотиваційній активності.</p> <p>4. Сприяє формуванню і розвитку діалектичного мислення учнів, забезпечує виявлення ними нових зв'язків у явищах і закономірностях, що вивчаються.</p>	<p>1. Малопродуктивне порівняно із іншими типами навчання при формуванні практичних умінь і навичок.</p> <p>2. Вимагає значних витрат часу для засвоєння певного обсягу знань.</p> <p>3. Малопродуктивне у класах із різним рівнем знань учнів; проблемна ситуація виникає лише для учнів із достатнім рівнем знань, умінь та навичок.</p> <p>4. Перевантаження учбового матеріалу проблемними ситуаціями може викликати у школярів негативні емоції невизначеності, розгубленості.</p>

Психологічна сутність програмованого навчання.

Програмоване навчання – навчання за спеціально розробленою навчальною програмою, що являє собою упорядковану послідовність задач, за посередництвом яких регламентується діяльність педагога і учнів.

Теоретичною основою програмованого навчання є біхевіористичне положення про формування досвіду людини (научіння) шляхом встановлення зв'язків між стимулом і реакцією в умовах підкріплення (Б. Скіннер, Н. Краудер).

Принципи програмованого навчання:

- послідовність;
- доступність;
- систематичність;
- самостійність.

Програмоване навчання передбачає таку організацію навчання, коли учень не може зробити наступний крок у засвоєнні, не оволодівши попереднім матеріалом. Для цього учбовий матеріал розділяється на невеликі «порції», що пропонуються у чіткій логічній послідовності. Кожний крок відразу підкріплюється; для цього використовуються технічні засоби. Кожний крок програми зазвичай складається із *трьох кадрів* (що утворюють «програму»):

- інформаційного, в якому надається необхідна інформація про знання або дії, що вивчаються;
- контрольного, у формі завдання для самостійного виконання;
- керівного, в якому учень перевіряє своє рішення завдання і на основі результатів перевірки отримує вказівки щодо переходу до наступного кроку.

Процес навчання індивідуалізується. Зазначені «порції» послідовно надаються учням (тексти, креслення, схеми, малюнки, аудіозаписи, наприклад, при вивченні іноземної мови). Перш ніж отримати наступну порцію інформації, учень повинен довести, що він засвоїв попередню (надати правильну відповідь на питання, розв'язати задачу). Зворотній зв'язок у системі «учитель – учень» забезпечує безперервний контроль над роботою учнів і робить навчальний процес керованим.

Форми програмованого навчання:

- лінійне програмування (розроблене американським психологом Б. Скіннером на початку 1960-х років): учні проходять всі кроки програми послідовно, у тому порядку, в якому вони наведені у програмі, що передбачає безпомилкове розв'язання задач;
- розгалужене програмування (розроблене американським педагогом Н. Краудером), що передбачає наявність у контрольних завданнях задачі або питання та кількох варіантів відповідей, серед яких є одна правильна відповідь та декілька невірних із типовими помилками;
- змішане програмування.

Характеристика лінійної програми (Б.Ф. Скіннер, В. Оконь):

- дидактичний матеріал ділиться на незначні дози (кроки), які учні долають відносно легко, крок за кроком; питання або пробіли, що знаходяться у межах програми, мають бути доступними для розв'язання учнями, щоб вони не втратили інтерес до навчання;
- учні самі надають відповіді на питання і заповнюють пробіли, залучаючи до цього необхідну інформацію;
- у ході навчання учнів відразу ж інформують щодо правильності чи помилковості їхніх відповідей;
- учні проходять по черзі всі кроки програми у зручному для кожного темпі;
- значна на початку програми кількість вказівок, що полегшують отримання відповідей, поступово зменшується;
- задля уникнення механічного запам'ятовування інформації одна й та ж думка повторюється у різних варіантах у кількох кроках програми.

Характеристика розгалуженої програми (Н.Краудер):

- більш повно враховує особливості навчіння людини (мотивацію, осмислення, вплив темпу проходження тощо) порівняно із лінійною;
- відрізняється від лінійної програми чисельністю вибору кроків, орієнтована не стільки на безпомилковість дії, скільки на визначення причини, що може обумовити помилку;
- підтвердження правильності відповіді є у даній програмі зворотнім зв'язком, а не лише позитивним підкріпленням;
- може являти собою великий текст, що включає багато відповідей на питання до тексту.

Питання, у розумінні Н.Краудера, мають за мету:

- перевірити знання учнем матеріалу, включеного до певного блоку;
- у випадку негативної відповіді відіслати учня до координуючих і відповідно обґрунтовуючих відповідь крокам;
- закріпити основну інформацію за допомогою раціональних вправ;
- збільшити зусилля учнів і одночасно ліквідувати механічне навчання

черезчисельне повторення інформації;

- формувати потрібну мотивацію учнів.

Змішане програмування комбінує характеристики лінійної та розгалуженої форм програмування.

Переваги і недоліки програмованого навчання

Переваги	Недоліки
1. Забезпечується пізнавальна активність кожного учня. 2. Учень працює у індивідуальному темпі, ритмі, стилі розумової діяльності, напрацьовуючи способи раціональних розумових дій. 3. Виховує уміння логічно мислити. 4. Здійснюється безперервний зворотній зв'язок між учнем і вчителем, який успішно реалізує індивідуальний підхід у навчанні. 5. Інтенсивно стимулюється мотив досягнення успіху.	1. Надмірна алгоритмізація навчання перешкоджає формуванню продуктивної пізнавальної діяльності. 2. Забезпечується формування репродуктивного стандартного мислення. 3. Знижується розвиток мовленнєвих умінь та навичок учнів при обмеженні живого спілкування школярів. 4. Не забезпечується можливість творчого широко варіативного осмислення навчального матеріалу, розвитку творчих здібностей школярів. 5. Складно забезпечити однаковий для всіх учнів темп засвоєння інформації, передбачений шкільною навчальною програмою.

Програмоване навчання на початку 1970-х років отримало нове бачення у роботах Л.Н. Ланди, який запропонував алгоритмізувати цей процес.

Алгоритм, згідно із концепцією Л.Н. Ланди, - це правило, що визначає послідовність елементарних дій (операцій), які в силу їхньої простоти однозначно розуміються і виконуються всіма.

Алгоритм – це система вказівок щодо цих дій та порядку їх виконання.

Теорія поетапного формування розумових дій і понять П.Я. Гальперіна.

Теорія поетапного формування розумових дій – концепція визначення психологічних основ формування знань, умінь, навичок із заздалегідь заданими властивостями на основі певного плану і програми їх поетапного розвитку. Навчання розглядається як управління процесом інтеріоризації розумових дій – переходом від дій із зовнішніми перцептивними опорами до розумових дій із знаковим матеріалом (без зовнішніх опор).

Автор особливе значення надавав орієнтовній частині, розглядаючи її як

«керівну інстанцію».

Орієнтовна основа дії (ООД) – це система умов, на яку спирається людина при виконанні дії. Орієнтовна основа дії спрямована на формування правильного і раціонального уявлення про виконавчу частину та забезпечує вибір одного із можливих способів виконання.

Ефективність орієнтовної основи залежить:

- від ступеню узагальнення знань (орієнтирів), що входять до неї;
- від повноти (достатності) відображення в них умов, що об'єктивно визначають успішність дії;
- від способу отримання учнем орієнтовної основи (надана у готовому вигляді або складена самостійно).

Переваги і недоліки теорії поетапного формування розумових дій

Переваги	Недоліки
1. Забезпечує адекватний темп розумової діяльності, сприяє напрацюванню оптимальних способів раціональних розумових дій. 2. Сприяє повному засвоєнню наукових понять, навичок та вмінь. 3. Забезпечує добре контрольоване формування внутрішнього плану розумових дій із різноманітним знаковим матеріалом. 4. Особливо доцільне впровадження теорії при навчанні дітей молодшого шкільного віку, сенситивних до навчання із перцептивною орієнтувальною основою розумової дії.	1. Не забезпечується можливість творчого широко варіативного осмислення навчального матеріалу, розвитку творчих здібностей школярів. 2. Вимагає значних витрат часу для засвоєння певного обсягу знань, умінь, навичок. 3. Проблеми стимулювання соціальних і специфічно пізнавальних мотивів навчання школярів.

Теорія розвивального навчання В.В. Давидова і Д.Б. Ельконіна – дидактична система, спрямована на формування учбової діяльності та її суб'єкта у процесі засвоєння теоретичних знань за посередництвом здійснення аналізу, планування і рефлексії.

Характерні особливості:

- навчання має бути спрямоване на створення зон ближнього розвитку, що сприяють формуванню психічних новоутворень. Традиційне ж початкове

навчання не створює необхідних зон ближнього розвитку, а лише тренує і закріплює ті психічні функції, які у своїй основі виникли і почали розвиватися на попередньому віковому етапі (у дошкільному віці);

- основними лініями розвитку є: формування учбової діяльності і її суб'єкта, абстрактно-теоретичне мислення і довільне управління поведінкою;
- навчання орієнтоване не лише на ознайомлення із фактами, але й на пізнання взаємин між ними, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, на перетворення взаємин у об'єкт вивчення.

Порівняльна характеристика прийомів розумової діяльності

Прийоми алгоритмічного типу (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення)	Прийоми евристичного типу (конкретизація, абстрагування, варіювання, аналогія)
Розвивають репродуктивне мислення. Розвивають раціональне мислення відповідно до законів формальної логіки. Визначають послідовність дій з метою безпомилкового розв'язання задач.	Розвивають творче (продуктивне) мислення. Орієнтують не на формально-логічний, а на змістовний аналіз проблем. Безпосередньо стимулюють пошук нових проблем, відкриття нових знань.

Інноваційні технології навчання.

Активне реформування сучасної системи освіти спричиняє прагнення звільнитися від жорстких рамок, стереотипної одноманітності і авторитарності, впровадити варіативність, гнучкість при виборі змісту і методів навчання та виховання. Саме цим можна пояснити такі тенденції в сучасній освіті як

- вимога гуманізації освітнього процесу, врахування інтересів, нахилів учнів,
- суб'єкт-суб'єктні стосунки, особистісно-орієнтований підхід, розвиток індивідуальності кожного,
- високий рівень вимог до якості освіти і розвитку учнів,
- орієнтація на культурно-моральні цінності,
- конкурентні стосунки між освітніми закладами в умовах вільного ринку, що зумовлює необхідність створювати власний стиль закладу, формувати індивідуальний імідж.

Розвиток інституту освіти в означеній соціальній ситуації закономірно вимагає системних інновацій.

Інновація (від лат.innovatio – оновлення) – нововведення, зміни; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях.

Інноваційна діяльність – це така система цілеспрямованого та керованого вироблення і внесення змін - нововведень в окремі аспекти чи сфери суспільного життя, що охоплює пізнання, проектування, впровадження та моніторинг новацій на одному чи кількох результативних рівнях творення: предметів, соціальних технологій, організацій чи нового типу людини – інноваційної особистості.

Особливості технології інноваційного навчання:

- одиницею управління є цілісна навчально-виховна ситуація у єдності освоюваної діяльності із різноманітними формами взаємодії між учасниками;
- особистісно-орієнтована позиція педагога, відкритість, установка на солідарність, індивідуальну допомогу; стиль вчителя демократичний, що заохочує до активності;
- учні виступають як суб'єкти навчання, спілкування, організації співробітництва із учителем;
- широкий спектр взаємодій допомагає актуалізувати особистісний досвід кожного учасника і сприяє освоюванню різних позицій і ролей особистості у системі навчальних і міжособистісних взаємодій (партнер, керівник, помічник тощо);
- основною метою навчання є розвиток особистості й різноманітних форм мислення кожного учня у процесі засвоювання знань з предмета;
- в організації навчально-пізнавальної діяльності на перший план висуваються творчі, продуктивні завдання, що розширюють зону перспективного розвитку учнів; з метою підтримки високого рівня мотивації активності учнів форми взаємодії змінюються на різних етапах засвоювання змісту діяльності;

- переважає взаємний і самоконтроль у рамках загальних, прийнятих групою цінностей і змістів.

Сучасна психолого-педагогічна наука виділяє ряд *основних інноваційних технологій навчання*, які співіснують у світовому дидактичному просторі поряд із домінуючою традиційною технологією організації освітнього процесу:

- вільна технологія відкритої школи, що забезпечує свободу індивідуального вибору й відповідальне ставлення учня до свого навчання;
- діалогічна технологія, ключовим елементом якої є діалогічність індивідуальної свідомості;
- технологія збагачення ментального досвіду особистості;
- технологія навчання у співробітництві, що використовує інтерактивні техніки групової комунікації;
- особистісно орієнтована технологія, спрямована на саморозвиток учня;
- розвивальна технологія, що забезпечує формування дослідницького характеру активності учнів у режимі діалогу;
- активуюча технологія орієнтована на підвищення рівня пізнавальної активності за рахунок уведення у навчальний процес проблемних ситуацій, при опорі на пізнавальні потреби й інтелектуальні почуття аудиторії тощо.

4. Формування понять у процесі навчання.

Результатом навчання перш за все є формування різних видів пізнавальної діяльності або її окремих елементів: понять, уявлень тощо.

Поняття – це форма відображення матеріального об’єкта та засіб його мисленого відтворення (особлива мисленева дія). Через поняття відбувається реалізація змістовного узагальнення, здійснюється перехід від сутності до явища. Поняття – це логічна форма мислення, найвищий рівень узагальнення, характерний для словесно-логічного мислення.

Логіка у поняттях розрізняє об'єм і зміст. Під об'ємом розуміють той клас об'єктів, які належать до даного поняття, об'єднуються ним. Так, в об'єм поняття *гори* входить все різноманіття гір незалежно від їх конкретних характеристик. Під змістом поняття розуміють ту систему суттєвих властивостей, за якою відбувається об'єднання даних об'єктів у єдиний клас. Сукупність властивостей, за якими об'єднуються об'єкти у єдиний клас, називаються необхідними і достатніми ознаками [43, с.188-190].

Поняття поділяють на емпіричні та теоретичні, що відрізняються характером утворення:

- *теоретичні поняття* виникають на основі аналізу ролі та функції певного співвіднесення предметів та явищ в межах структурованої системи, тобто відображують внутрішні зв'язки; за змістом вони є засобом переходу відсутності до існування явищ, а за формою – виведенням одиничного із загального;
- *емпіричні поняття* утворюються під час порівнювання предметів і уявлень про них, що дозволяє виділити в них однакові, загальні властивості; вони відображають лише зовнішні властивості предметів і тому повністю спираються на наочні уявлення.

Таким чином, можна говорити про індуктивний характер (від одиничного до загального) емпіричних понять і дедуктивний (від загального до конкретного) – теоретичних.

Оволодіння основами будь-якої науки передусім означає засвоєння системи її понять. Поняття, що формуються у школярів при вивченні наук, характеризуються тим, що їх засвоєння починається із усвідомлення суттєвих ознак поняття, яке досягається введенням визначення.

Становлення понять – це процес формування не тільки особливого образу світу, але й певної системи дій. Вибір дії визначається метою засвоєння понять. Важливе місце у навчальному процесі відіграє дія *розпізнавання*, підведення під поняття, що має відповідати наступному правилу:

- об'єкт належить до даного поняття, якщо він має хоча б одну ознаку

із числа альтернативних;

- якщо об'єкт не має жодної із цих ознак, то він не належить до даного поняття;
- якщо про жодну із ознак не відомо, властива вона даному об'єкту чи ні, то не відомо, чи належить даний об'єкт до даного поняття.

Робота з поняттями передбачає реалізацію наступних *логічних операцій*:

- визначення понять;
- обмеження понять;
- узагальнення понять;
- ділення поняття;
- класифікація понять та інші.

Однією із найголовніших логічних операцій є *визначення поняття*, що задає орієнтовну основу подальшої роботи із поняттям. За допомогою цієї операції розкривається зміст поняття, його сутність або встановлюється значення терміну та вирішуються дві задачі:

- вирізняється коло ознак або сукупність, що відрізняє один предмет від інших;
- розкривається зміст (істотні ознаки) поняття.

Обмеження понять – логічна операція, яка дозволяє переходити від поняття більшого обсягу до поняття меншого обсягу. Цей перехід здійснюється шляхом додавання до змісту вихідного родового поняття ознак видового поняття. Операція обмеження використовується у випадках, коли виникає необхідність уточнити його змістовну сутність. Наприклад, «вчений» - «психолог» - «науковець, який створив теорію поетапного формування розумових дій та понять» - «П.Я. Гальперін».

Узагальнення поняття – логічна операція, яка забезпечує перехід від видового поняття до поняття з більшим об'ємом (родового). Ця операція здійснюється шляхом відкидання видостворюючої ознаки. Кінцевим результатом узагальнення є категорії – загальні, фундаментальні поняття, які

відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки і відносини реальної дійсності.

Ділення поняття – логічна операція, в результаті виконання якої розкривається об'єм родового поняття або визначаються його види. Застосовується тоді, коли потрібно пояснити, з яких частин (членів) складається той чи інший предмет.

Класифікація – логічна операція розподілення предметів того чи іншого роду на класи згідно із найбільш істотними ознаками, які властиві предметам даного роду і відрізняють їх від предметів інших родів.

Для того, щоб вирішувати питання щодо приналежності предмета чи явища до даного поняття, потрібно встановити наявність у цього предмета (явища) системи необхідних і достатніх ознак. Відповідно, робота з поняттями передбачає уміння школярів диференціювати ознаки на суттєві та несуттєві, розуміння відмінності необхідних і достатніх.

Серед найбільш представлених у навчально-методичній літературі методів формування понять є такі:

- індуктивний метод;
- дедуктивний метод;
- інвективний метод.

Індуктивний метод займає важливе місце у системі навчальних методів, орієнтованих на формування понять. Він є провідним в утворенні життєвих понять, спрямовує думку учня на порівняння, класифікацію та узагальнення. Загальна схема індуктивного методу формування понять є наступною:

Емпіричні знання факти, що спостерігаються індуктивні узагальнення.

Дедуктивний метод передбачає ознайомлення із загальними систематизуючими принципами, а потім – із конкретними фактами їх виявлення.

Згідно із теоретичними положеннями В.В. Давидова основними логіко-психологічними вимогами до процесу дедуктивного формування понять є наступні:

- поняття, що конструюють даний навчальний предмет або його основні розділи, мають засвоюватися учнями шляхом розгляду предметно-матеріальних умов їх знаходження, завдяки чому вони стають необхідними;

- засвоєння знань загального та абстрактного характеру повинне передувати ознайомленню з більш конкретними знаннями, що мають бути виведеними із перших як із своєї єдиної основи.

Інвективний метод полягає у якісно новому використанні вже наявних знань для вироблення нових способів розв'язання задачі. Його джерелом є не чуттєвий досвід, а дії: поняття не виводяться, а формуються у пошуковій діяльності.

Інвективне утворення понять може здійснюватися двома способами:

- перший спосіб передбачає перехід на інший рівень організації знань, коли самостійні автономні сукупності перетворюються на частини цілого абонавпаки;

- другий спосіб пов'язаний зі зміною принципу організації, коли координація елементів у межах даної сукупності замінюється їх субординацією.

Діяльнісна теорія формування знань дозволяє керувати процесом засвоєння понять, формувати їх із заданими властивостями. Досягається це, за визначенням Н.Ф. Талізінної, шляхом реалізації наступної системи умов:

- *Наявність адекватної дії*: вона має бути спрямована на суттєві властивості.

- *Знання складу використовуваної дії*. Так, наприклад, дія розпізнавання включає:

1. Актуалізацію системи необхідних і достатніх властивостей поняття;
2. Перевірку кожного з них у досліджуваних об'єктах;
3. Оцінку отриманих результатів за допомогою одного із логічних правил розпізнавання.

При розкритті змісту дії особливу увагу необхідно приділяти її орієнтовній основі, яка має бути не тільки адекватною, але й повною.

- *Представленість всіх елементів дії у зовнішній, матеріальній (або*

матеріалізований) формі (використання схем, моделей тощо).

- *Поетапне формування введеної дії.*

Так, наприклад, на етапі попереднього ознайомлення із поняттям (або дією з ним) учням, після створення проблемної ситуації, розкривають призначення дії з поняттям, важливість перевірки всієї системи необхідних і достатніх ознак та можливість отримання різних результатів тощо. Учні, використовуючи орієнтири (ознаки, правила) у матеріальній або матеріалізованій формі, встановлюють наявність необхідної системи ознак у предметів, що задаються безпосередньо або у вигляді моделей і креслень.

Після виконання п'яти – восьми завдань із реальними об'єктами або моделями учні без заучування запам'ятовують і ознаки понять, і правила дії. Потім дія переводиться у зовнішньомовленнєву форму, коли завдання надаються у письмовому вигляді, а ознаки понять, правило і інструкція називаються або записуються учнями напам'ять. На цьому етапі учні можуть працювати у парах, по черзі виступаючи то у ролі виконавця, то у ролі контролера.

Згодом дію можна перевести у внутрішню форму. Завдання надається у письмовому вигляді, а відтворення ознак, їх перевірку, порівняння отриманих результатів із правилом учень здійснює про себе. Міра контролю поступово скорочується, поопераційний контроль замінюється контролем за кінцевим результатом і здійснюється за необхідності.

Якщо дія виконується правильно, то його переводять на етап розумової дії: учень сам і виконує, і контролює дію. Зворотній зв'язок учень отримує при появі труднощів або невпевненості у правильності результату.